

ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

ΤΕΥΧΟΣ 128-129

**ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

**REVIEW
OF COUNSELLING AND GUIDANCE**

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

Ελληνική
Εταιρεία
Συμβουλευτικής και
Προσανατολισμού

Hellenic Society of Counselling and Guidance / www.elesyp.gr

**ΤΡΙΜΗΝΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ –ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

**Επίσημη Επιστημονική Περιοδική Έκδοση
της ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
(ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.)**

QUARTERLY REVIEW OF COUNSELLING AND GUIDANCE

Official journal of the
QUARTERLY REVIEW OF COUNSELLING AND GUIDANCE

Διπλό Τεύχος 128-129, 2022

Συντακτική Επιτροπή:

- **Επίτιμα μέλη:** Παναγιώτης Σαμοΐλης, Σύμβουλος Σταδιοδρομίας, panosam33@gmail.com, Αρχάγγελος Γαβριήλ, τ. Σχολικός Σύμβουλος ΠΕ2, Σύμβουλος Σταδιοδρομίας, egavri@hotmail.com
- **Υπεύθυνος Έκδοσης:** Ράνυ Καλούρη, καθηγήτρια ΑΣΠΑΙΤΕ, rkalouri@hotmail.com
- **Αναπληρωτές Υπεύθυνοι:** Φωτεινή Κατσαμπούρη, Σύμβουλος Ε.Π., fkatsamp@yahoo.gr, Νίνα Μυλωνά-Καλαβά, Σύμβουλος Ε.Π., ninacalmyl@gmail.com
- **Μέλη:** Αναστασία Μπότου, Σύμβουλος Ε.Π., botouanastasia@gmail.com, Ευγενία Κατσίγιαννη Msc, Εκπαιδευτικός, Σύμβουλος Προσανατολισμού, eukat@yahoo.com, Νεκτάριος Κολετζάκης, Msc ΣυΕΠ, Εκπαιδευτικός, Σύμβουλος Προσανατολισμού, nkoletzak@yahoo.gr, Νικόλαος Κιμουλάκης, Ε.ΔΙ.Π. του Ε.Μ.Π., kimnikos@gmail.com, Ιωάννα Κοντζίνου, Msc ΣυΕΠ, Εκπαιδευτικός, Σύμβουλος Προσανατολισμού, kontzinou.anny@gmail.com, Ελευθερία Παλούση, Msc ΣυΕΠ, Εκπαιδευτικός, Σύμβουλος Προσανατολισμού, epalousi@yahoo.gr, Νικόλαος Ζήκος, Σύμβουλος Σχολικής Ζωής, nzikoschem@gmail.com

Οι εργασίες για δημοσίευση στο περιοδικό και οι συνδρομές πρέπει να στέλνονται στο e-mail της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. elesyp@gmail.com, και στην Πρόεδρο της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. καθηγ. Ράνυ Καλούρη, rkalouri@hotmail.com. Δικτυακός τόπος: www.elesyp.gr

Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

Πρόεδρος: Ουρανία [Ράνυ] Καλούρη
Αντιπρόεδρος: Αναστασία Μπότου
Γραμματέας: Ευγενία Κατσίγιαννη
Ταμίας: Νεκτάριος Κολετζάκης
Μέλος: Νικόλαος Κιμουλάκης

**Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού
Υπεύθυνοι Έκδοσης**

**Δημητρόπουλος Ευστάθιος, καθηγητής Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε., 1986-1994
Σαμοΐλης Παναγιώτης, Σύμβουλος Σταδιοδρομίας, 1995-2001
Κασσωτάκης Μιχάλης, καθηγητής Παν/ου Αθηνών, 2002-2013**

το ΔΣ της ΕΛΕΣΥΠ τους ευχαριστεί θερμά και τους τιμά! (Φθινόπωρο 2013)

Επιστημονική Επιτροπή

Δημητρίου Λουκία, αναπλ. καθηγήτρια Παν/ου Frederick
Καλαβιά-Μυλωνά Νίνα, Δρ. Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού
Καλούρη Ράνυ, Καθηγήτρια Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης
Κανδηλάκη Αγάπη, Καθηγήτρια Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης
Κασσωτάκης Μιχάλης, ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
Κατσαμά, Ειρήνη, Επ. καθηγήτρια Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης
Κατσαμπουρή Φωτεινή, Δρ. Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού
Κουλούρης Νίκος, Επ. Καθηγητής Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης
Μαρμαρινός Γιάννης, ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
Μπότου Αναστασία, Δρ. Παιδαγωγικής
Μπρούζος Ανδρέας, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Παπαβασιλείου Ιωάννα, Επ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Μακεδονίας
Πουλόπουλος Μπάμπης, Καθηγητής Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης
Σιδηροπούλου-Δημακάκου Δέσποινα, Καθηγήτρια Παν/ου Αθηνών
Τσέργας Νικόλαος, Επ. Καθηγητής Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης
Τσιμπουκλή Άννα, Ψυχολόγος (PhD), Υπεύθυνη Τομέα Εκπαίδευσης ΚΕΘΕΑ

Τα ανυπόγραφα κείμενα εκφράζουν τις θέσεις της Εταιρείας. Τα ενυπόγραφα τις θέσεις των αρθρογράφων οι οποίοι έχουν την ευθύνη της σύνταξης και του περιεχομένου των κειμένων τους (βλ. οδηγίες στο τέλος του τεύχους 2-3, του τεύχους 36-37, του τεύχους 60-61 και του τεύχους 92-93 για τη σύνταξη εργασιών, καθώς και στην ιστοσελίδα της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. www.elesyp.gr

Ποιοι και πώς γίνονται μέλη της Εταιρείας: βλ. καταστατικό στο τ.1 του περιοδικού και στο τ. 60-61. Καθώς και στο www.elesyp.gr

Διάθεση του περιοδικού:

Ελεύθερη πρόσβαση στο www.elesyp.gr.

Copyright 2022: ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή ή η μετάδοση όλου ή μέρους του περιοδικού χωρίς την έγγραφη άδεια της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

ISSN 1105-2449

Εκδόσεις Πεδίο

Συνταγματάρχου Δαβάκη 10 & Μυλοποτάμου, 11526, Αθήνα

Τηλ.: 210 3390204 • Fax: 210 3390209

e-mail: info@pediobooks.gr

<http://www.pediobooks.gr/>

Κεντρική διάθεση-Βιβλιοπωλείο

Λυκαβηττού 1 & Ακαδημίας, 10672, Αθήνα

Τηλ.: 210 3229620 • Fax: 213 0286560

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

CONTENTS

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 5-6

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ 7-11

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ-ΕΡΕΥΝΕΣ

1. *Χριστίνα Ζουρνά, Ιωάννα Παπαβασιλείου-Αλεξίου, Αικατερίνη Παπακώτα, Νικόλαος Κουτσουπιάς, Δημήτριος Ρούσης. Αλλαγές σε μια χαοτική εποχή: Έρευνα σε προπτυχιακούς φοιτητές για την επίδραση της πανδημίας Covid-19 στη σταδιοδρομία* 13-23
2. *Φωτεινή Ζαχαριάδη, Μαριάνα Κορίνθιου. Η συμβουλευτική στους φροντιστές ατόμων με χρόνια ψυχική νόσο* 24-35
3. *Αικατερίνη Δουράνου, Δημήτριος Ντοζίμερης. Συναισθηματική Νοημοσύνη και καταγραφή αναγκών για Συμβουλευτική και Coaching στο Ελληνικό Δημόσιο Σχολείο* 36-56
4. *Νικόλαος Μουράτογλου, Κατερίνα Αργυροπούλου, Αργυρώ Χαροκοπάκη. Κλίμακα βιώσιμης επαγγελματικής ανάπτυξης: Διερευνητική παραγοντική ανάλυση και εφαρμογές στη συμβουλευτική και τον επαγγελματικό προσανατολισμό* 57-68
5. *Λάμπρου Ελπινίκη, Κεσκίνη Ειρήνη, Σημαντηράκη Ελένη, Γιακουμάτος Στέφανος. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην εποχή της πανδημίας: Μια πρώτη αποτίμηση* 69-83
6. *Λένα Μπουμπάρα, Κατερίνα Αργυροπούλου, Αργυρώ Χαροκοπάκη. Αυτοαποτελεσματικότητα και επαγγελματική προσαρμοστικότητα εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από την εθελούσια συμμετοχή τους σε καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα* ... 84-103

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Τα νέα της ΕΛΕΣΥΠ 105-106
2. Βιβλία-Περιοδικά 106-108
3. Ενημέρωση που λάβαμε 108-109

*Χριστίνα Ζουρνάⁱ, Ιωάννα Παπαβασιλείου-Αλεξίουⁱⁱ, Αικατερίνη Παπακόταⁱⁱⁱ, Νικόλαος
Κουτσουπιάς^{iv}, Δημήτριος Ρούσης^v*

**ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΕ ΜΙΑ ΧΑΟΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ: ΕΡΕΥΝΑ ΣΕ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟΥΣ
ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ COVID-19 ΣΤΗ
ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ^{vi}**

Οι πρωτοφανείς και απρόβλεπτες αλλαγές που επέφερε η πανδημία τον Μάρτιο του 2020 στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές στον συναισθηματικό κόσμο, τις δεξιότητες σταδιοδρομίας και τον τρόπο σκέψης των φοιτητών για την αντιμετώπιση χαοτικών απρόβλεπτων καταστάσεων. Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να καταγραφεί αυτή η μοναδική εμπειρία των προπτυχιακών φοιτητών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας (ΠΑΜΑΚ), ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισαν αυτές τις αλλαγές, καθώς και οι προτάσεις τους για το μέλλον. Με μια μεικτή πολυμεταβλητή προσέγγιση και μεθόδους ανάλυσης ανοιχτού λογισμικού, η έρευνα καταθέτει χρήσιμα

ⁱ Η Χ.Ζ. είναι Μαθηματικός, ΥΔ στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας e-mail: c.zourna@uom.edu.gr

ⁱⁱ Η Ι.Π.-Α. είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στη Διά Βίου Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, e-mail: iparav@uom.edu.gr

ⁱⁱⁱ Η Α.Π. είναι Ψυχολόγος, ΜΔΕ στην Κοινωνική Κλινική Ψυχολογία και Σύμβουλος Σταδιοδρομίας ΑΠΘ, e-mail: parakota@cso.auth.gr

^{iv} Ο Ν.Κ. είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Εφαρμοσμένης Πληροφορικής και Ανάλυσης Δεδομένων, στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας e-mail: nk@uom.edu.gr

^v Ο Δ.Ρ. είναι Υποψήφιος Διδάκτωρ στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης e-mail: darousis@auth.gr

^{vi} Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε αρχικά στην *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, τεύχος 126-127, όπου εκ παραδρομής των συντακτών δεν αναφέρθηκε ένας εκ των συγγραφέων. Ως εκ τούτου, το άρθρο αναδημοσιεύεται στο παρόν τεύχος στην ορθή του μορφή.

συμπεράσματα για την αναπροσαρμογή των υπηρεσιών Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού στην μετά-τον-κορωνοϊό εποχή.

Λέξεις-κλειδιά: *Χάος στη Σταδιοδρομία, COVID-19, Σπουδές, Διαχείριση Αλλαγής*

UNDERGRADUATE STUDENTS' EXPERIENCES OF CAREER CHANGES ENFORCED DUE TO COVID-19

The COVID-19 outbreak in March 2020 forced Higher Education Institutions around the world to rapidly change course delivery from face-to-face on campus to synchronous online settings. This transformation at the University of Macedonia affected the undergraduate students' psychology, career management and coping skills. Using a mixed methods research design and open access software the present research studied the students' experiences of these sudden changes – which occurred within the course of their studies – and may offer a deep and broad understanding of this unprecedented situation which could lead to informed changes in Career Guidance and Counselling in the future.

Keywords: *chaos career, COVID-19, studies, change management*

Εισαγωγή

Τον Μάρτιο 2020, με αφορμή την έκτακτη μετάβαση στα ΑΕΙ από τη διά ζώσης στη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση, η ερευνητική μας ομάδα αποφάσισε να καταγράψει την εμπειρία αυτή και τις συνέπειές της στις σπουδές –ως στάδιο σταδιοδρομίας– των φοιτητών/τριών του ΠΑΜΑΚ. Η εμπειρική επιστημονική έρευνα διήρκεσε από τον Απρίλιο μέχρι και τον Αύγουστο του 2020 και το πλήρες κείμενο της έρευνας κατατέθηκε στην Πρυτανεία του ΠΑΜΑΚ ως ερευνητική πρόταση στον ενδοϊδρυματικό διαγωνισμό «*Η έρευνα στην πρώτη γραμμή*» που προκηρύχθηκε με κύριο σκοπό την κινητοποίηση των

Υποψηφίων Διδασκτόρων και νέων ερευνητών, προκειμένου να συμβάλουν «στην καταγραφή και αντιμετώπιση με επιστημονικούς όρους των προκλήσεων που επέφερε η νέα πραγματικότητα της πανδημίας του κορωνοϊού, σε πολιτικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο» (Προκήρυξη ΕΛΚΕ ΠΑΜΑΚ, σελ. 1).

Σκοπός

Πρωταρχικός στόχος της έρευνας ήταν να καταγραφεί η πρωτοφανής εμπειρία των προπτυχιακών φοιτητών, να τεκμηριωθούν οι απόψεις τους για τις σημαντικές αλλαγές που προκάλεσε η πανδημία στον συναισθηματικό κόσμο και την πορεία των σπουδών τους, να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισαν αυτές τις αλλαγές, καθώς και να καταγραφούν οι προτάσεις τους για το μέλλον. Η ολοκληρωμένη έρευνα κατατέθηκε στον σχετικό διαγωνισμό του ΠΑΜΑΚ, στις 31 Αυγούστου 2020 και βραβεύτηκε με την τέταρτη θέση σε σύνολο έντεκα κατατεθειμένων προτάσεων.

Θεωρητικό πλαίσιο

Λόγω του μεγάλου εύρους της αρχικής έρευνας, σε αυτήν την εργασία θα αναφερθούμε μόνο στα συμπεράσματα που αφορούν στη σταδιοδρομία των φοιτητών.

Σύμφωνα με τους σύγχρονους ορισμούς της ΣυΕΠ (Council of EU, 2008), οι σπουδές είναι εγγενές συστατικό της επαγγελματικής ανάπτυξης με πρωταγωνιστές τις φοιτήτριες και τους φοιτητές. Σε μία εποχή όπου η πορεία σταδιοδρομίας συνθέτει ένα παζλ από αλληλένδετα κομμάτια εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης, πολύ συχνά σε τυχαία και απρόβλεπτη σειρά, οι φοιτητές των ΑΕΙ χρειάζονται περισσότερο από ποτέ την ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής και σταδιοδρομίας, προκειμένου να υπάρξουν απασχολήσιμοι στη διά βίου πορεία τους στη σταδιοδρομία (Andrews & Higson, 2008; Appleby, 2017;

Bridgstock, 2009; Chan, 2010; Ehlers, 2019; Glassbeek, 2018; McRoy & Gibbs, 2009; Sa & Serpa, 2018). Η μετάβαση από τη δευτεροβάθμια στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η διαχείριση αυτής, η επωφελής αξιοποίηση των σπουδών, αλλά και η διευκόλυνση της μετάβασης στην αγορά εργασίας είναι συνεπώς ανάγκη να αποτελούν εκ των ων ουκ άνευ συστατικά τόσο των προγραμμάτων σπουδών όσο και των υπηρεσιών των γραφείων διασύνδεσης στα ΑΕΙ (Börner et al., 2018; Ngang et al., 2015; Rotherham & Willingham, 2009).

Η Θεωρία του Χάους στη Σταδιοδρομία των Prior και Bright εμπερικλείει και επιχειρεί να ερμηνεύσει το στοιχείο της διαρκούς και απρόβλεπτης αλλαγής στη σύγχρονη ζωή και σταδιοδρομία, ενώ τεκμηριώνει τις δεξιότητες που χρειάζεται να κατέχουν τα άτομα και δη οι νέοι, προκειμένου να διαχειρίζονται την αλλαγή, όποτε και όπως και αν τους προκύψει. Στο επίκεντρο της θεωρίας βρίσκονται έννοιες όπως *αλλαγή* (change), *ευκαιρία-τύχη-σύμπτωση* (chance), *πολυπλοκότητα* (complexity) και *δημιουργικότητα* (creativity), στη βάση των οποίων οι δημιουργοί της επιχειρούν από τη μία να ερμηνεύσουν το πλαίσιο της σύγχρονης σταδιοδρομίας και από την άλλη να δημιουργήσουν μεθόδους και στρατηγικές για την ενίσχυση και την υποστήριξη της επαγγελματικής ανάπτυξης και πορείας των ατόμων (Bright & Pryor, 2005; Bright et al., 2009; Pryor & Bright 2008; 2011).

Με βάση το παραπάνω πλαίσιο η έρευνά μας ανίχνευσε και κατέγραψε τους τρόπους με τους οποίους οι φοιτητές του ΠΑΜΑΚ διαχειρίστηκαν συναισθηματικά και πρακτικά τις αιφνίδιες και απρόβλεπτες αλλαγές που επέφερε στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση η πανδημία COVID-19, με επίκεντρο τη μετάβαση από τη διά ζώσης στην εξ αποστάσεως διδασκαλία.

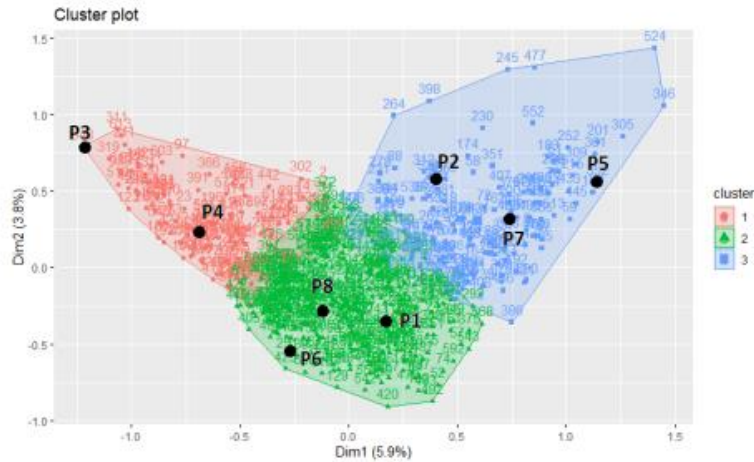
Μεθοδολογία

Χρησιμοποιήθηκε μεικτή πολυμεταβλητή προσέγγιση (mixed methods design approach, Creswell, 2014) με τρεις διακριτές φάσεις: η αρχική διερευνητική προσέγγιση (*exploratory design*) με επισκόπηση βιβλιογραφίας, ερωτηματολόγια και ομάδες εστίασης, οδήγησε στη δημιουργία του κατάλληλου εργαλείου το οποίο χρησιμοποιήθηκε στην πρώτη φάση (*quantitative approach with embedded qualitative data*). Σε αυτήν συγκεντρώθηκαν 621 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια με 17 ερωτήσεις κλειστού τύπου και 2 ανοιχτού τύπου, η ανάλυση των οποίων συνέβαλε στην επιλογή του κατάλληλου δείγματος για την ερμηνευτική δεύτερη φάση (*explanatory design*) με ατομικές ημιδομημένες συνεντεύξεις ώστε να διευκρινιστούν, διασταυρωθούν και ερμηνευτούν τα ευρήματα της προηγούμενης φάσης (*qualitative approach explaining quantitative findings*). Στην τρίτη και τελική φάση (*triangulation design*) έγινε διασταύρωση, συνδυασμός και ερμηνεία των ευρημάτων όλων των φάσεων συνολικά (Fielding, 2012), καθώς και συζήτηση με τα συμπεράσματα και τη βιβλιογραφία (*validation of data, conclusions and inferences*).

Συμμετέχοντες

Στην πρώτη φάση συμμετείχαν οι ενεργοί προπτυχιακοί φοιτητές και από τα οκτώ τμήματα του Πανεπιστημίου Μακεδονίας (ένα δείγμα της τάξης του 21% συμπλήρωσε σωστά το ερωτηματολόγιο), ενώ για τη δεύτερη φάση η διαδικασία για την επιλογή των 63 μελών του πληθυσμού (10% του αρχικού ποσοτικού δείγματος) ακολούθησε το προτεινόμενο από τον Creswell μοντέλο 'Participant Selection Model' (2014, σελ. 274). Στη συνέχεια, οκτώ φοιτητές και φοιτήτριες επελέγησαν από την ομάδα των 63 ώστε να πληρούν όλες τις προϋποθέσεις του κριτηρίου Μέγιστης Δυνατής Ποικιλίας/Διασποράς (Maximal Variation Principle) που προτείνουν η Ivankova και οι συνεργάτες της (2006). Η επιλογή αυτή ήρθε

σε απόλυτη συμφωνία με τα αποτελέσματα της Ανάλυσης Ιεραρχικής Ταξινόμησης που προηγήθηκε της δεύτερης φάσης: δύο άτομα του δείγματος βρέθηκαν στην Ομάδα 1, τρία στη Ομάδα 2 και τρία στη Ομάδα 3 (βλ. Εικόνα 1).

Εικόνα 1: Διάγραμμα Συστάδων Ιεραρχικής Ταξινόμησης (cluster plot)

Ομάδα 1 (κόκκινο, πάνω αριστερά) Ομάδα 2 (μπλε, πάνω δεξιά) Ομάδα 3 (πράσινο, κάτω)

Ανάλυση ποσοτικών δεδομένων – ποιοτικού υλικού

Περιγραφική Στατιστική, Πολλαπλή Αντιστοίχιση (Multiple Correspondence Analysis – MCA) και Ιεραρχική Ταξινόμηση (Hierarchical Cluster Analysis – HCA) στην πρώτη φάση για τα δεδομένα των ερωτηματολογίων (Benzécri, 1973, 1982; Gandrud, 2013; Kassambara, 2017; Le Roux, & Rouanet, 2010; Lê et al., 2008; Rouanet et al., 2000), συνεχής συγκριτική ανάλυση βάσει των επιταγών της Θεμελιωμένης Θεωρίας στη δεύτερη φάση για το υλικό των ανοιχτών ερωτήσεων, των ομάδων εστίασης και των συνεντεύξεων (Auerbach & Silverstein, 2003), έδωσαν αποτελέσματα, ορισμένα από τα οποία στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκεντρωτικά και συνδυαστικά για λόγους συντομίας και εστίασης στο θέμα του άρθρου.

Αποτελέσματα

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Ιεραρχικής Ταξινόμησης και σε συνδυασμό με την ερμηνεία των υπόλοιπων δεδομένων, αναδύθηκαν τρεις ξεχωριστές ομάδες (clusters) φοιτητών.

Στην Ομάδα 1 ($n = 131$) ανήκουν οι φοιτητές ηλικίας 24 ετών και άνω, οι οποίοι βρίσκονται είτε στο τελευταίο έτος των σπουδών τους είτε σε δεύτερο ή και τρίτο πτυχίο. Το αντιπροσωπευτικό προφίλ είναι εργαζόμενοι, συνήθως οικογενειάρχες, οι οποίοι έχοντας τις απαραίτητες ψηφιακές δεξιότητες, αλλά και τον αναγκαίο τεχνολογικό εξοπλισμό, ενθουσιάστηκαν με την ιδέα της εξ αποστάσεως. Αποδείχθηκαν εν μέσω απρόβλεπτων καταστάσεων αρκετά ευέλικτοι ώστε να συνδυάσουν τις υποχρεώσεις της καθημερινότητας με τις σπουδές τους και να βρουν πολύ γρήγορα την ισορροπία ανάμεσα σε επιθυμίες, ανάγκες και υποχρεώσεις. Η διά ζώσης παρακολούθηση των μαθημάτων ήταν σε πολλές περιπτώσεις απαγορευτική για αυτούς λόγω ταυτόχρονων οικογενειακών ή επαγγελματικών υποχρεώσεων. Έτσι, αυτοί δηλώνουν υπέρμαχοι της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τα λεγόμενά τους: «χάρηκα με την αλλαγή, μέσα σε τέσσερις ημέρες όλα ήταν στην θέση τους, δεν έχασα ούτε μία ώρα μαθήματος», «οργάνωσα τη ζωή μου καλύτερα, συμμετείχα χωρίς δυσκολίες σε θέματα διαχείρισης χρόνου ή μετακίνησης», «για μένα, ένα άτομο με αναπηρία, η εξ αποστάσεως σημαίνει ισότητα, άμεση πρόσβαση σε όλα τα μαθήματα και ισχυρό κίνητρο να συνεχίσω τις σπουδές μου».

Τη δεύτερη σχεδόν ισοπληθή Ομάδα 2 ($n = 148$) αποτελούν οι πρωτοετείς φοιτητές/τριες, ηλικίας 17 έως 18 ετών, που πρόλαβαν να γνωρίσουν κατά το χειμερινό εξάμηνο του 2019-2020 την διά ζώσης εκπαίδευση, τα βιωματικά εργαστήρια, τις καινοτόμες συνεργατικές

μεθόδους διδασκαλίας, τους διδάσκοντες, τους συμφοιτητές τους και εν γένει το κλίμα του Πανεπιστημίου, αλλά λόγω μέτρων COVID-19 υποχρεώθηκαν μεταξύ άλλων να χάσουν την αυτονομία, ελευθερία, ανεξαρτησία τους και - στις περισσότερες περιπτώσεις - να επιστρέψουν στο πατρικό σπίτι στις πόλεις και τα χωριά καταγωγής τους. Εκεί αντιμετώπισαν αυξημένες δυσκολίες ευελιξίας και προσαρμογής στις νέες συνθήκες, αφενός λόγω έλλειψης του απαραίτητου τεχνολογικού εξοπλισμού για συμμετοχή στη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αφετέρου λόγω εγκλεισμού, ψυχολογικών μεταπτώσεων και κοινωνικής απομόνωσης. Οι φοιτητές αυτής της ομάδας εξέφρασαν έντονα αρνητικά συναισθήματα για τις απρόσμενες αλλαγές και την εξ αποστάσεως, καθώς έχασαν την φυσική επαφή και την εκ του σύνεγγυς συναναστροφή που συντελείται μέσα στο χώρο του πανεπιστημίου, οι οποίες ως γνωστόν οδηγούν σε δημιουργία κοινωνικών και επαγγελματικών δικτύων, χρήσιμων για τη σταδιοδρομία τους στο μέλλον. Αυτοί είναι φανατικοί υπέρμαχοι της διά ζώσης εκπαίδευσης και της άμεσης επιστροφής στα πανεπιστημιακά έδρανα. Μερικά από τα λόγια τους: «αισθάνθηκα απομονωμένη, εγκαταλειμμένη, αποσυντονισμένη», «μου έλειψε η φυσική επαφή με τους διδάσκοντες και τους συμφοιτητές μου», «πεθύμησα το κλίμα του πανεπιστημίου, τα βιωματικά εργαστήρια», «νιώθω ότι δεν έμαθα ούτε το ένα δέκατο από όσα θα είχα μάθει μέσα στο αμφιθέατρο», «αυξήθηκαν οι ανισότητες λόγω οικονομικής δυσπραγίας των οικογενειών μας», «να είσαι φοιτητής σημαίνει πολλά περισσότερα από το να παρακολουθείς διαλέξεις μπροστά σε μία οθόνη υπολογιστή, κλεισμένος μέσα σε τέσσερις τοίχους».

Το προφίλ των φοιτητών που ανήκουν στην πολυπληθέστερη τρίτη Ομάδα 3 ($n = 342$), καθορίζεται από τα εξής στοιχεία: ηλικίας από 19 έως 23 ετών, είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν και τις δύο μεθόδους διδασκαλίας για ικανό χρονικό διάστημα ώστε να κρίνουν

αμερόληπτα την αποτελεσματικότητα και χρησιμότητα και των δύο, κατόρθωσαν με ανοιχτό μυαλό και κριτικό μάτι να εντοπίσουν τα πλεονεκτήματα της καθεμίας και εκφράστηκαν υπέρ ενός κατάλληλου συνδυασμού τους, ώστε να αξιοποιηθούν από το πανεπιστήμιο τα θετικά στοιχεία και των δύο μεθόδων. Οι φοιτητές αυτής της ομάδας επέδειξαν αυξημένες δεξιότητες προσαρμοστικότητας και αυτορρύθμισης ως προς τη σταδιοδρομία τους μέσα σε χαοτικές και απρόβλεπτες συνθήκες, παίρνοντας πρωτοβουλία για το σχεδιασμό των επόμενων βημάτων στις σπουδές τους χωρίς να επηρεάζονται σημαντικά από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ενσωμάτωσαν τις αλλαγές σχετικά γρήγορα και ανέλαβαν το αντίστοιχο ρίσκο επιτυγχάνοντας ισορροπία στην καθημερινή τους ζωή. Σύμφωνα με όσα είπαν: «μόλις ανακοινώθηκαν τα εξ αποστάσεως μαθήματα ένιωσα ανακούφιση και ενθουσιασμό», «αναγκάστηκα να προσαρμοστώ, ωστόσο χάρηκα τις προκλήσεις που αντιμετώπισα», «ο συνδυασμός των δύο μεθόδων θα ανταποκριθεί στις ανάγκες όλων των φοιτητών ανεξάρτητα από την οικονομική δυνατότητα του καθενός».

Συμπεράσματα

Αναφορικά με την επίδραση της πανδημίας στην ψυχολογία των φοιτητών, παρατηρήθηκαν δύο κύριες τάσεις. Οι μικρότερης ηλικίας φοιτητές εξέφρασαν αρνητικά συναισθήματα σχετικά με την εξέλιξη των σπουδών τους και τις σαρωτικές αλλαγές στη ρουτίνα της καθημερινότητά τους, όπως αυξημένο άγχος, δυσφορία, αναστάτωση και ανησυχία, όπως άλλωστε προβλέπει και η Καμπύλη της Αλλαγής (*Change curve*) των Kübler-Ross (1969) και Zell (2003). Σε αυτά τα αρνητικά συναισθήματα συνέβαλε τα μέγιστα η επιστροφή στο πατρικό σπίτι με ταυτόχρονη έλλειψη αυτονομίας και ανεξαρτησίας, καθώς και η έλλειψη φυσικής επαφής και κοινωνικών συναναστροφών στο πανεπιστήμιο (Onyema et al., 2020; Supper & Disseldorp, 2020; UNESCO, 2020; Van

Velde et al., 2020). Ωστόσο, οι μεγαλύτερης ηλικίας φοιτητές προσαρμόστηκαν καλύτερα στις συνθήκες του εγκλεισμού καθώς είχαν την ευελιξία να συνδυάσουν υποχρεώσεις της καθημερινότητας με τις σπουδές τους. Επικεντρώθηκαν στα σημαντικά της ζωής τους, όπως θέματα υγείας, οικογένειας και προσωπικούς στόχους και απέκτησαν σύντομα ισορροπία μεταξύ ζωής και εργασίας. Η αντίδραση αυτή εξηγείται από τον Κύκλο Συναισθημάτων Emotional Cycle των Kelley και Conner's (2012) καθώς και τη θεωρία του Hopson (Adams et al., 1976) σχετικά με τη «μετάβαση, κατανόηση και διαχείριση των προσωπικών αλλαγών», σύμφωνα με την οποία οι προηγούμενες εμπειρίες ζωής λόγω απρόβλεπτων και αγχογόνων καταστάσεων και η επιτυχής αντιμετώπισή τους, τους έδωσε τη δυνατότητα προσαρμοστικότητας και ευελιξίας.

Όσον αφορά τη διαχείριση της κατάστασης από πλευράς ψηφιακών δεξιοτήτων και οικονομικών δυνατοτήτων, υπήρξαν επίσης διαφορετικές τάσεις. Όσοι διέθεταν τον απαραίτητο τεχνολογικό εξοπλισμό, σταθερή σύνδεση στο διαδίκτυο και αυξημένες ψηφιακές δεξιότητες, αντιμετώπισαν την κατάσταση ως μια πρωτοφανή ευκαιρία βελτίωσης των δεξιοτήτων τους, απόκτησης νέων, διατήρησαν την ψυχική τους ηρεμία και έβαλαν νέους στόχους για τη συνέχιση των σπουδών τους κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Όσοι δυσκολεύτηκαν οικονομικά και δεν είχαν εξοπλισμό ή καλή σύνδεση, ένιωσαν απομονωμένοι από την εκπαιδευτική διαδικασία, αποθαρρύνθηκαν και σταδιακά αποξενώθηκαν για το υπόλοιπο του εξαμήνου, ελπίζοντας σε βελτίωση της κατάστασης στην μετά τον κορωνοϊό εποχή. Η πλειοψηφία όμως των φοιτητών μας παραδέχτηκε ότι η κρίση της πανδημίας τους βοήθησε να συνειδητοποιήσουν ότι η επαγγελματική τους εξέλιξη και ο σχεδιασμός της σταδιοδρομίας τους είναι καθαρά προσωπική τους υπόθεση και αξιοποίησαν την ευκαιρία αυτή ώστε να αναπτύξουν δεξιότητες απαραίτητες για το

μέλλον τους. Ένας τομέας φυσικά είναι οι ψηφιακές δεξιότητες, μία από τις οκτώ δεξιότητες-κλειδιά που προωθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση (2018) και μία από τις πλέον ζητούμενες στην αγορά εργασίας (Manyika et al., 2015). Ωστόσο, δεν βελτιώθηκαν μόνο αυτές. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα είχαν την ευκαιρία να αναστοχαστούν, να πειραματιστούν και να εφαρμόσουν ποικίλες στρατηγικές μάθησης και προσέγγισης της γνώσης (Behar-Horenstein & Niu, 2011; Sagitova, 2014). Παράλληλα, απέκτησαν ή και βελτίωσαν προσωπικές και διαπροσωπικές δεξιότητες, όπως αυτορρύθμιση, καινοτομία, δημιουργικότητα, ετοιμότητα στο άγνωστο και τυχαίο, ικανότητες επίλυσης προβλήματος, διαχείρισης χρόνου και κρίσεων, δημιουργίας σχέσεων εξ αποστάσεως, συνεργατικότητα, ενσυναίσθηση με διδάσκοντες και συμφοιτητές.

Πολύ ενδιαφέρον εύρημα ως προς την επαγγελματική ανάπτυξη των φοιτητών/τριών προέκυψε από τις συνεντεύξεις και την Ιεραρχική Ταξινόμηση (HCA): οι φοιτητές μεγαλύτερης ηλικίας ήταν εκείνοι που διαχειρίστηκαν πιο αποτελεσματικά την αλλαγή και τη μετάβαση από τη διά ζώσης στην σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διδασκαλία, γεγονός που ερμηνεύεται εκτός από την ηλικία και από τους πολλαπλούς ρόλους που αναλαμβάνουν τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς και από την ποσότητα και ποιότητα των εμπειριών που έχουν αθροίσει. Από την άλλη πλευρά οι νεότερης ηλικίας πρωτοετείς και δευτεροετείς φοιτητές/τριες τείνουν να επιδεικνύουν χαμηλά επίπεδα δεξιοτήτων διαχείρισης αλλαγής, τόσο λόγω της προστατευτικής δομής της ελληνικής οικογένειας όσο και ως συνέπεια του δασκαλοκεντρικού-μετωπικού και συγκεντρωτικού εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας μας· συμπεράσματα που από τη μια τεκμηριώνονται στην εξελικτική θεωρία σταδιοδρομίας (Super 1980), αλλά και συμφωνούν με άλλους μελετητές (Akkermans et al., 2018; Rossier et al., 2017).

Συλλήβδην, τα παραπάνω ευρήματα φανερώνουν τις επιδράσεις ενός ξαφνικού χαοτικού φαινομένου στην πορεία, επαγγελματική ανάπτυξη και τις δεξιότητες των φοιτητών/τριών. Τα συναισθήματα που βίωσαν οι φοιτητές/τριες κατά τη μετάβαση από μία γνωστή-μεμαθημένη σε μία νέα-άγνωστη πραγματικότητα μπορούν και πρέπει να αποτελέσουν κατευθυντήριες γραμμές για τη διαμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και των υπηρεσιών ΣυΕΠ, προκειμένου οι φοιτητές/τριες να ενισχύονται στην αντιμετώπιση και διαχείριση της αλλαγής στη ζωή και σταδιοδρομία τους. Δεξιότητες όπως ευελιξία, ανοιχτότητα στην καινοτομία, προσαρμοστικότητα κ.ά. είναι ανάγκη να ενισχύονται και να αναπτύσσονται τόσο στο πλαίσιο σεμιναριακών μαθημάτων, όσο και άλλων προγραμμάτων και δραστηριοτήτων ενός ΑΕΙ αλλά και συγκεκριμένα μέσα από τις υπηρεσίες των γραφείων διασύνδεσης και μάλιστα διαβαθμισμένα, ανάλογα με τις εξελικτικές ανάγκες επαγγελματικής ανάπτυξης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Adams, J., Hayes, J., & Hopson, B. (1976). *Transition: Understanding and Managing Personal Change*. Martin Robinson.
- Akkermans J., Paradniké K., Van der Heijden B., & De Vos, A. (2018). The Best of Both Worlds: The Role of Career Adaptability and Career Competencies in Students' Well-Being and Performance. *Frontiers in Psychology*, 9, 1678. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01678>
- Andrews, J., & Higson, H. (2008). Graduate Employability, 'Soft Skills' Versus 'Hard' Business Knowledge: A European Study. *Higher Education in Europe*, 33(4), 411-422. <https://doi.org/10.1080/03797720802522627>
- Appleby, D.C. (2017). The soft skills college students need to succeed now and in the future: Transferable skills for success in college and the workplace. *Psychology Student Network*. <https://www.apa.org/ed/precollege/psn/2017/09/soft-skills>
- Auerbach, C.F., & Silverstein, L.B. (2003). *Qualitative Data: an introduction to coding and analysis*. New York University Press.
- Behar-Horenstein, L. S., & Niu, L. (2011). Teaching Critical Thinking Skills in Higher Education: A Review of The Literature. *Journal of College Teaching & Learning*, 8(2). <https://doi.org/10.19030/tlc.v8i2.3554>
- Benzécri, J.P. (1973). *L'Analyse des Données. Tome 1: La taxinomie. Tome 2: L'Analyse des Correspondances*. Dunod.

- Benzécri, J.P. (1982). *Histoire et Préhistoire de l'Analyse des Données*. Dunod.
- Börner, K., Scrivner, O., Gallant, M., Ma, S., Liu, X., Chewing, K., Wu, L., & Evans, J.A. (2018). Skill discrepancies between research, education, and jobs reveal the critical need to supply soft skills for the data economy. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *115*(50), 12630-12637. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804247115>
- Bridgstock, R. (2009) The graduate attributes we've overlooked: enhancing graduate employability through career management skills. *Higher Education Research & Development*, *28*(1), 31-44. <https://doi.org/10.1080/07294360802444347>
- Bright, J.E.H. & Pryor, R.G.L. (2005). The chaos theory of careers: A users' guide. *The Career Development Quarterly*, *53*, 291–305. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2005.tb00660.x>
- Bright, J.E.H., Pryor, R.G.L., Chan, E.W.M., & Rijanto, J. (2009). Chance events in career development: Influence, control and multiplicity. *Journal of Vocational Behavior*, *75*, 14-25. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jvb.2009.02.007>
- Chan, W. (2010). Students' understanding of generic skills development in a university in Hong Kong, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *2*(2), 4815-4819. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.776>
- Council of the European Union (2008). "Council Resolution on better integrating lifelong guidance into lifelong learning strategies". https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/educ/104236.pdf
- Creswell, J.W. (2014). *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4th Ed.). SAGE.
- Ehlers, U.D. (2019, March 18). *Future Skills and the Future of Higher Education*. [Paper presentation]. ICDE World Conference on Online Learning, Dublin, Ireland.
- European Commission (2018). Commission Staff Working Document accompanying the document Proposal for a COUNCIL RECOMMENDATION on Key Competences for LifeLong Learning. SWD/2018/014 final - 2018/08 (NLE). Available at <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018SC0014>
- Fielding, N.G. (2012). Triangulation and Mixed Methods Designs: Data Integration with New Research Technologies. *Journal of Mixed Methods Research*, *6*(2), 124-136. <https://doi.org/10.1177%2F1558689812437101>
- Gandrud, C. (2013). *Reproducible Research with R and R Studio*. CRC Press.
- Glassbeek, S. (2018). *The importance of transversal skills and competences for young people in a modern Europe*. Policy Paper. Youth Development Working Group of AEGEE Europe (Association des Etats Généraux des Etudiants de l'Europe/ European Students' Forum). <https://www.aegge.org/policy-paper-the-importance-of-transversal-skills-and-competences-for-young-people-in-a-modern-europe/>
- Ivankova, N.V., Creswell, J.W., & Stick, S.L. (2006). Using Mixed-Methods Sequential Explanatory Design: From Theory to Practice. *Field Methods*, *18*(1), 3-20. <https://doi.org/10.1177%2F1525822X05282260>
- Kassambara, A. (2017). *Practical guide to principal component methods in R: PCA, M (CA), FAMD, MFA, HCPC, factoextra (Vol. 2)*. STHDA.
- Kelley, D., & Conner, D.R. (1979). Emotional Cycle. In J.E. Jones & J.W. Pfeiffer (Eds.), *The 1979 annual handbook of group facilitators* (pp. 117-122). University Associates.
- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. MacMillan

- Lê, S., Josse, J., & Husson, F. (2008). FactoMineR: an R package for multivariate analysis. *Journal of Statistical Software*, 25(1), 1-18. <http://dx.doi.org/10.18637/jss.v025.i01>
- Le Roux, B., & Rouanet, H. (2010). *Multiple Correspondence Analysis* (Vol. 163). SAGE.
- Manyika, J., Lund, S., Robinson, K., & Valentino, J. (2015). *A Labor Market that works: Connecting Talent with Opportunity in the Digital Age*. Mc Kingsey Co
- McRoy, I., & Gibbs, P. (2009). Leading Change in Higher Education. *Educational Management Administration & Leadership*, 37(5),687–704. <https://doi.org/10.1177%2F1741143209339655>
- Ngang, T.K., Yunus H.M., & Hashim, N.H. (2015). Soft Skills Integration in Teaching Professional Training: Novice Teachers' Perspectives. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 186, 835-840. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.204>
- Onyema, E.M., Eucheria, N.C., Obafemi, F.A., Sen, S., Atonye, F.G., Sharma, A., & Alsayed, A.O. (2020). Impact of Coronavirus Pandemic on Education. *Journal of Education and Practice*, 11(13), 108-121. doi: 10.7176/JEP/11-13-12
- Προκήρυξη ΕΛΚΕ ΠΑΜΑΚ (Ημερομηνία ανάρτησης 24/04/2020) Ανάκτηση στην ιστοσελίδα <https://elke.uom.gr/2020/04/24/%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%83%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%AE%CF%82-%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1/>
- Pryor, R.G.L., & Bright, J.E.H. (2008). Archetypal narratives in career counselling: A chaos theory application. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 8, 71-82. <https://doi.org/10.1007/s10775-008-9138-8>
- Pryor, R., & Bright, J. (2011). *The Chaos Theory of Careers: A New Perspective on Working in the Twenty-First Century*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203871461>
- Rossier, J., Ginevra, M.C., Bollmann, G., Nota, L., & Maree, K. (2017). The Importance of Career Adaptability, Career Resilience, and Employability in Designing a Successful Life. In K. Maree (Ed.), *Psychology of Career Adaptability, Employability and Resilience* (pp. 65-82). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-66954-0>
- Rotherham, A.J. & Willingham, D. (2009). 21st Century Skills: The Challenges Ahead. *Educational Leadership*, 67(1), 16-21.
- Rouanet, H., Ackermann, W., & Le Roux, B. (2000). The geometric analysis of questionnaires: The Lesson of Bourdieu's La Distinction. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 65(1), 5-18. <https://doi.org/10.1177%2F075910630006500103>
- Sa, M.J., & Serpa, S. (2018). Transversal Competences: Their Importance and Learning Processes by Higher Education Students. *Education Sciences*, 8(3), 126. <https://doi.org/10.3390/educsci8030126>
- Sagitova, R. (2014). Students' Self-education: Learning to Learn Across the Lifespan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 152, 272 – 277. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.09.194
- Super, D. (1980). A Life-span, Life-space Approach to Career Development. *Journal of Career Development*, 16(3), 282-298. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90056-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90056-1)
- Supper, S., & Van Disseldorp, L. (2020) Covid-19 International Student Well-being Study (C19 ISWS). Data from Wageningen University & Research. <https://zenodo.org/record/3906209#.X0yxHqJR1Pa>

UNESCO (2020). Impact of Coronavirus Pandemic on Education Adverse consequences of school closures. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>

Van de Velde, S., Buffel, V. Wouters, E., Van Hal, G. Bracke, P., & Colman, G. (2020). COVID-19 International Student Well-being Study. First Belgian Results. https://zenodo.org/record/3873558#.X0yx_6JR1PY

Zell, D. (2003). Organizational Change as a Process of Death, Dying and Rebirth. *Journal of Applied Behavioral Science*, 39, 73-96. <https://doi.org/10.1177%2F0021886303039001004>